

словотвірних афіксів, що є найбільш характерним принципом термінотворення.

Проведене дослідження засвідчило, що найбільшу активність у англійській термінології виявляє суфіксальний спосіб термінотворення. Цей спосіб є найпродуктивнішим при творенні іменників. Іменникові деривати утворюються за допомогою суфіксації здебільшого від дієслівних, прикметникових та іменникових основ.

Література

1. Азарова Л.Є., П'яст Н.Й. Складання як один із способів словотвору // Монографія. – Вінниця: УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2005. – 123 с.

2. Куликова И.С., Салмина Д.В. Введение в металингвистику // СПб.: "Сага", 2001. – 304 с.

3. Панько Т.І. Від терміна до системи // Львів, 1979. – 121с.

УДК 808, 1

В.Г. Рудий,

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів*

НІМЕЦЬКІ ПРІЗВИЩА, УТВОРЕНІ ВІД НАЗВИ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ЧИ ПОХОДЖЕННЯ

У статті досліджується етимологія, структура, лексико-семантичні особливості та ареал розміщення німецьких прізвищ, утворених від місця проживання чи походження.

The article deals with research of etymology, structurally-morphological, semantic specific features and location of German surnames formed from the names denoting residence or origin.

Німецькі антропоніми, зокрема родинні прізвища, віддавна були предметом зацікавлення багатьох мовознавців. Одним із перших спеціальних досліджень у цій галузі була робота А. Потта, в якій започатковано принцип системних порівнянь в межах ономастичного поля. Пізніше появились праці Е. Шредера, Й. Клярмана та ін. З наукового погляду більш цінними є монографічні дослідження А. Гайнтце, Й. Брехенмахера, А. Баха, В. Фляйшера, в яких розробляються теоретичні проблеми ономастики і на їхній основі розглядаються окремі аспекти системи німецьких прізвищ в діахронії та синхронії.

Наукові праці українських ономастів Г. Меліки та Н. Головчак

присвячені в основному дослідженню прізвищ певного регіону, зокрема родових прізвищ закарпатських німців. Більшість вищезгаданих авторів обмежуються переважно загальним оглядом усіх типів німецьких прізвищ. Прізвища, які розглядаються у цій статті, у наявних публікаціях висвітлені ще недостатньо, незважаючи на те, що у німецькій мові вони становлять помітну і кількісно значну групу. До того ж цьому класові антропонімів властива найбільша історична та лінгвістична інформативність.

Наша мета – з’ясувати шляхи виникнення цього типу прізвищ, проаналізувати їхню морфологічну будову, лексико-семантичні особливості, визначити ступінь продуктивності їхніх словотвірних моделей. Матеріал для дослідження ми черпаємо з двотомного етимологічного словника німецьких прізвищ Й. К. Брехенмахера [4].

Ідентифікація особи за місцем її проживання, походження чи етнічною належністю – це друге основне джерело виникнення родових прізвищ. На перших порах свого функціонування такі найменування були, імовірно, індивідуальними прізвищами (по-сучасному – прізвищевими назвами), які ще не переходили на нащадків. Вони, як зазначає П. Чучка [2, с. 39] не лише називали, але називаючи, й характеризували свого денотата як члена відповідної громади. Отже, вони виконували тоді як номінативну, так і семасіологічну функцію назви. Ставши прізвищами, вони втратили своє первісне лексичне значення. Сучасним прізвищам властиве денотативне значення; вони називають конкретні індивідууми без будь-яких вказівок на ознаки або властивості, інакше кажучи, прізвища нині є типовими асемантичними знаками [7, с. 8].

Прізвищеві назви, утворені від топонімів, ойконімів та етронімів, перетворившись у родові прізвища, передавалися нащадкам, навіть якщо вони народилися вже на новому місці і не мали вже ніякого відношення до місцевості, назва якої стала словотвірною основою їхніх прізвищ.

За семантикою твірних основ ці прізвищеві назви можна поділити на дві підгрупи: 1) прізвищеві назви, які загально вказують на походження; 2) прізвищеві назви, які називають конкретну місцевість (населений пункт), звідки хтось прибув.

До першої з них належать: а) прізвищеві назви, які вказували на національне походження основоположника роду (*Schweizer, Czech, Dähn, Unger, Pollak, Schott*); б) прізвищеві знаки, утворені від назв окремих частин німецької території, давніх племен та етнічних груп (*Bayer, Frank(e), Schwab(e), Sachs(e), Hesse, Pommer, Fries(e)*); в) прізвищеві назви, які тільки загально вказували на місце, де хтось проживав (*Nordmann, Sudermann, Oberländer, Österlen*).

Друга група – це прізвищеві назви, які ідентифікують особу за стосунком до конкретної місцевості чи за об’єктом на ній (*Fichtner,*

Brunner, Bachmann, Lindner, Aufdermauer, Amende, Hinterbach). До цієї групи слід віднести також прізвища, які походять від назв будинків, оскільки у середньовічній Німеччині було прийнято позначати будинки образними зображеннями рослин, тварин та предметів (*zum Rosenbaum, zum Rebstock, zur Krone, zum Schwan, zum Adler, zum Spiegel*). Порівняймо, наприклад, такі прізвища, як: *Greger zur Eiche* (Фрайбург, 1371), *Henlinus zu dem Horne* (Вормс, 1352), *Bernhard zur Krone* (Шпайер, 1300), *Johann zum Kalb* (Вормс, 1436), *Wernher ze dem Adeler* (Ляр, 1323). Їхнє виникнення слід, очевидно, вважати наслідком номінаційних процесів метафоризації та метонімізації, що побудовані на перенесенні ознак з об'єкта на суб'єкт.

Прізвищеві назви, мотивовані топонімами та етнонімами, пройшли довгий і складний шлях свого розвитку. Поодинокі приклади таких однопоколінних найменувань траплялися в Німеччині, зокрема в її південно-західній частині, вже в кінці X і в першій половині XI ст. Порівняймо, наприклад, такі давньонімецькі ідентифікації осіб, як *Liuppo von themo Asterwalde, Wiziko bi themo Huninghova, Tiezo uppan thero Hētha* (= *auf der Heide*) [6, с. 92].

Давня спадковість прізвищевих знаків спостерігається лише у привілейованих родів, особливо дворян. Родовими прізвищами у цих людей ставали, як правило, назви їхніх маєтків чи місцевості, де вони знаходились: *Dietrich von Bern, Hagen von Tronje*. Згодом такі родові знаки стають спадковими й у заможних міщан, купців, рицарів, середньовічних поетів: *Heinrich von Veldeke, Hartmann von Aue, Walter von der Vogelweide*. На перших порах такі прізвищеві знаки не завжди міцно закріплювалися за їх носіями. Інколи при зміні місця проживання чи земельних володінь змінювалися їхні прізвища. Так, барон *von Schweinsberg* після свого переїзду в Урі змінив свою назву на *von Attinghausen*, а барон *von Bischofshausen* (назва одноіменної місцевості на річці Швальм) на *von Löwenstein* [8, с. 52–53].

Деякі з цих відтопонімних найменувань були ще випадковими, особливо серед решти громадян, настільки індивідуальними, що зникали разом із смертю їхніх носіїв. Лише на початку XII ст. такі прізвищеві назви починають переходити на нащадків і стають родовими прізвищами. Цей процес розтягнувся на декілька століть і тривав до кінця XVIII ст. Виникнення і територіальне розміщення цього роду німецьких прізвищ, на думку більшості дослідників, проходило в такій послідовності: Кельн (1106 р.), Цюріх (1445 р.), Базель (1168 р.), Майнц та Вормс (XII ст.), Франкфурт, Кведлінбург, Нордгаузен (поч. XIII ст.), Гамбург, Любек (кін. XIII ст.), Померанія (XIV ст.) і т. д. Найпізніше розвинулися прізвища у Фризландії. Подекуди потрібні були спеціальні урядові накази (пор. накази Ганноверського уряду від 1826 та 1835 рр.), щоб закріпити за жителями цих околиць постійні прізвища.

За підрахунками німецького лінгвіста Г. Грюнерта [10, с. 679], найбільша продуктивність прізвищевих назв за походженням припадає на XV ст., а за місцем проживання на XVI ст. Збільшення кількості таких прізвищевих назв у Середньовіччі пов'язане з інтенсивною міграцією населення.

На основі аналізу твірних основ прізвищевих назв за місцевістю проживання виявлено 6 лексико-семантичних груп: 1) основи, які характеризують тип ландшафту – гірську чи рівнинну місцевість: *Berg, Bühler, Steinberg, Brinkmann*; 2) основи, які позначають назви водойм – річок, озер, ставків: *Bach, Wipper, Necker, Borman, Teichner*; 3) основи, які позначають рослинний світ – ліси, дерева, кущі: *Büchner, Eichner, Lindemann, Busch, Dornstrauch*; 4) основи, які асоціюються з назвами нив, полів, пасовиськ: *Wiesner, Acker, Brühl, Feldmann*; 5) основи, які називають шляхи, площі, вулиці: *Strasser, Gassman, Platzer, Kirchhoff*; 6) основи, які називають місце розташування помещання, назви будинків: *Vorberger, Ecker, Rosenblüt, Halderstock*.

У структурі цих прізвищевих назв на перших порах наявними були різні прийменники, зокрема *von, zu, auf, bei, an* (часто поєднані з артиклем): *von Falkenstein, zur Mühle, beim Born, am Bach*. Характерним (особливо для Швейцарії та північно-західної Німеччини) є написання прийменникових форм разом з іменниковою частиною з різним місцем наголосу – у перших з них на прийменникові (*Amthor, Imhof, Zurlinden*), в інших переважно – на іменникові (*Terbeck (=zum Bache), Tendyck (=zum Deiche), Tenbrink (=zum Grashügel)*) [6, с. 92].

Прийменник *von* (лат. *de*) не був спочатку ознакою дворянського імені, цим він став лише з XVII ст. Прізвища з *von* збереглися у Голландії й до тепер без будь-якої вказівки на дворянське походження: *van Dyck (=vom Deich), van Rijn (=vom Rhein), van Beethoven (=vom Rübenhofe), van der Wyden (=von der Weide)*.

Походження носія прізвища з певної місцевості, крім прийменників, могло позначатися також за допомогою цілої низки суфіксів, зокрема *-er* з його варіантами *-ner, -ler* (спочатку, звичайно, з артиклем): *Bernhard der Eyczinger, Albrecht der Basiler, Heinrich der Birker*. З часом артикль зникає як, наприклад, у прізвищах: *Nikel Badenberger, Michel Wiener*. Суфікс *-er* властивий для творення відтопонімних прізвищ головним чином на півдні німецькомовного простору (*Brunner, Hafer, Bodmer, Fichtner, Lindner, Winkler*) і в значно меншій мірі для північно-західної Німеччини (*Broicher, Kämper, Dörner*). Для цієї частини Німеччини (особливо Вестфалії) характерний суфікс *-ing* (*Grüzzing, Brüning, Büsching*). Такі утворення тут часто витіснялися формами з напівсуфіксом *-mann*: *Brüning – Brünemann, Büsching – Buschmann*.

Значно менше відтопонімних і відетнонімних назв утворено за допомогою таких суфіксальних формантів, як *-(i)sch* (*Kölsch, Brugsch, Böhmisch, Seynsch*), *-(i)tz* (*Döbritz, Gerwitz, Publitz, Wiebelitz*), а також

-ow(au): *Bütow, Grabow, Rosenow*.

Прізвища з демінутивними суфіксами *-chen, -lein (-lin), -el* (*Schweinchen, Bayerlein, Brüttlin, Lindlin*) малочисельні і не продуктивні.

Незначну групу становлять прізвищеві назви, утворені за допомогою префіксів: *Vorhoff, Vorberg(er), Hinterbach*.

Комплексний словотвірний аналіз німецьких прізвищ, утворених від назви місця проживання чи походження, дозволив встановити два основні способи їх творення, а саме – лексико-семантичний і морфологічний. Перший полягав тільки в зміні функції базової назви без будь-яких додаткових експліцитних засобів словотворення, а другий – у творенні нових прізвищевих назв за допомогою певних суфіксальних формантів з наступним переходом у розряд спадкових родових найменувань.

На основі детального аналізу 3860 прізвищевих назв цього типу, зафіксованих нами в етимологічному словнику Й.К. Брехенмахера, встановлено такі словотвірно-структурні типи: прості (кореневі), похідні, складно-похідні та прийменникові утворення з артиклем. Кількісне та процентне відношення їхніх словотвірних моделей відображене у відповідній таблиці:

Таблиця 1
Словотвірна структура німецьких прізвищ

Структура прізвищ	Прості	Похідні	Складні	Складно-похідні	Прийменникові утворення	Загалом
Кількість / %	532 – 13, 78	647 – 16, 75	1691 – 43, 81	895 – 23, 19	83 – 2, 15	3860 – 100

Наведені статистичні підрахунки показують, що найбільш характерними для німецької мови виявилися складні прізвища (43, 81%). На другому місці стоять складно-похідні (23, 19%), на третьому місці – похідні (16, 75%), на четвертому – прості (13, 78%).

Серед прізвищевих назв, утворених за допомогою суфіксальних формантів, найбільш продуктивними виявились моделі із суфіксом *-er* (1046=27, 1%). Друге місце за поширеністю посідають моделі із суфіксами *-ig, -ing(er)* (235=6, 08%). Прізвища з іншими формантами менш продуктивні, зокрема моделі із суфіксами *-(i)sch, -(i)tz* становлять 1, 66%, із суфіксом *-ow* – 0, 88%, із суфіксами *-chen, -lein* 0, 83%. Префіксальних прізвищевих назв виявлено 44, що складає лише 1, 14%. Прийменникові найменування з артиклем становлять 2, 46%.

Крім того, у вищевказаному джерелі виявлено поодинокі прізвища іншомовного походження, а саме – *Drosdowsky, Gudowsky, Boskowitz, Kronewitz, Radewitz*, запозичені з польської та словацької

мов, *Jerversen, Mackensen, Metessen, Thorwaldsen* з датської чи скандинавських мов та *Munkacsy* – з угорської.

Проаналізований матеріал дозволяє зробити висновок про те, що німецькі прізвища, утворені від назви місця проживання чи походження, незважаючи на певні регіональні структурно-функціональні особливості, є органічною складовою частиною загальнонімецької антропонімійної системи.

Література

1. Головчак Н. І. Німецькі прізвища Закарпаття. Автореф. дис. канд. філол. наук. Одеса, 2003. – 20 с.
2. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. шк., 1969. – 253 с.
3. Чучка П. П. Прізвища українців Закарпаття: Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 704 с.
4. Brechenmacher J. K. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen. Bd. I-II. Gaskorbi Verlag. – Limburg / Lahn, 1957–1963. – 1667 S.
5. Bach A. Die deutschen Personennamen. 2. Aufl. – Carl Winter Universitätsverlag. – Heidelberg, 1954. – 288 S.
6. Gottschald M. Deutsche Namenkunde. 3. Aufl. – Berlin: Walter de Gruyter Verlag, 1954. – 630 S.
7. Fleischer W. Die deutschen Personennamen. Geschichte, Bildung und Bedeutung. – Berlin. Akademie Verlag, 1964. – 238 S.
8. Heintze A. Die deutschen Familiennamen. – Halle / Saale, 1883. – 228 S.
9. Klarmann J.K. Zur Geschichte der deutschen Familiennamen. – 2. Aufl. – Lichtenfelde, 1927.
10. Kleine Enzyklopädie. Die deutsche Sprache. – Bd. II. – Leipzig. – VEB Bibliographisches Institut, 1970. – 535 S.
11. Pott A.F. Die Personen, insbesondere die Familiennamen und ihre Entstehungsarten. – Leipzig, 1853.
12. Schmidt W. Deutsche Sprachkunde. – Berlin: Volk und Wissen Volkseigener Verlag, 1972. – 344 S.
13. Schröder E. Deutsche Namenkunde. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht. – 2. Aufl, 1938. – 342 S.